

Bírálat

Sonkoly Gábor: A kulturális örökség történeti értelmezései c. doktori munkájáról

A téma aktualitása

Előjáróban le kell szögezmem, hogy városföldrajzusként nagy érdeklődéssel olvastam Sonkoly Gábor doktori munkáját, hiszen a kulturálisörökség diskurzus olyan szegmensének (ti. a városi örökség) történeti értelmezéséhez szolgáltat új tudományos eredményeket, amelyek nemcsak a várostörténészek, de minden várossal foglalkozó kutató számára relevanciával bírnak. A történeti városrészek egyre kevésbé tudnak ellenállni korunk kihívásainak, ami a globalizációban, az építészeti arculat átalakulásában, a dzsentrifikáció nyomán a helyi társadalom kicserélődésében, a lokális értékek (úgy anyagi, mint szellemi) pusztulásában nyilvánul meg leginkább. A városokkal foglalkozó tudósok közös felelőssége, hogy feltárják a történeti városrészek átalakulásának folyamatait, s felhívják a társadalom és a politikacsinálók figyelmét a negatív jelenségek okaira és veszélyeire.

A történeti városi táj az örökségvédelem egy új fogalma, amelyet az UNESCO 2005-ben azzal a céllal hozott létre, hogy keretet szolgáltatson a legszélesebb értelemben vett városi örökségvédelem számára, s megelőzhetőek legyenek a történeti városrészeket ért nyílt és látens beavatkozások. A történeti városi táj megjelenése tehát paradigmaváltást jelentett nemcsak az örökségvédelem, várostervezés, de egy sereg más városokkal foglalkozó tudományterület, köztük a geográfia, a történettudomány és a szociológia elméleti, fogalmi és módszertani eszközrendszerében is.

A téma gyakorlati jelentőségét jelzi, hogy napjainkban az 1052 nyilvántartott világörökségi helyszín több mint fele valamilyen formában városokhoz kötődik. Ugyanakkor a kortárs történettudomány lehetőségeit nagyban megnehezíti a megfelelő történeti távlat hiánya, hiszen az elmúlt kb. fél évszázad történéseiről van szó, s azon belül is inkább az utóbbi néhány évtizeden van a hangsúly. Ezért is üdvözlendő Sonkoly Gábor munkássága, aki történészként karolta fel ezt a nehéz témát. Mindezek alapján a dolgozat témaválasztásának aktualitásához és relevanciájához, a dolgozatban foglalt tudományos eredmények gyakorlati hasznosíthatóságához kétség sem férhet.

A dolgozat szerkezete, arányai, formai szempontok

A dolgozat szerkezetileg jól felépített, hét fejezetre, valamint a bevezetésre és az összegzésre tagolódik. Az egyes fejezetek terjedelme hullámzó pl. a Szerző sokkal több helyet szentel a történeti városi táj fogalmának kialakulására (2. fejezet), mint Hollókő (4. fejezet) vagy

Pannonhalma (6. fejezet) tárgyalására, de ez nem zavaró. Az már annál inkább, hogy a 3. fejezet végén Mellékletek (táblázatok, ábrák) sorába botlunk. Ezeket nyugodtan be lehetett volna illeszteni a szövegkörnyezetbe, de ha már mellékletbe kerültek, akkor a dolgozat végén lenne a helyük.

A dolgozat illusztrációs anyaga – a téma jellegéből fakadóan – nem túl bőséges, összesen tizenegy ábrát tartalmaz. Ez önmagában még nem jelentene gondot, ugyanakkor az ábrák kivétel nélkül fekete-fehér kivitelben kerültek a dolgozatba, jóllehet színes változatban készültek. Ez különösen ott zavaró, ahol a színeknek fontos magyarázó erejük van (3.2., 3.3., 5.4., 5.5., 5.6. és 7.1.) és a Szerző a címadásban is hivatkozik egy-egy szín jelentőségére (pl. 5.3. és 7.1. ábrák).

A dolgozat elméleti, szakirodalmi megalapozottsága

A dolgozat széles szakirodalmi és dokumentációs információs bázisra épül. A dolgozat végén található 306 irodalmi tétel és dokumentum tekintélyt parancsol, egyben jelzi a disszertáns széleskörű szakirodalmi tájékozottságát. A dolgozat elolvasása során meggyőződhetünk arról, hogy a Szerző ismeri a téma legfontosabb angol, francia és német irodalmát, ezeket kritikai módon kezeli és építi be dolgozatába. Külön pozitívként emelném ki, hogy a történész szerzők munkái mellett ismeri és aktívan használja dolgozatába a témában megjelent rokntudományi (urbanisztikai, szociológiai, néprajzi, társadalomföldrajzi stb.) irodalmakat, forrásműveket. A dolgozat elméleti szempontból rendkívül jó megalapozott: Hartog, Lowenthal, Zadeh, Bandarin, van Oers, Kosseleck, Foucault stb. elméleti munkássága kiváló elméleti megközelítési lehetőséget, egyben rendszerező elvet jelentett az elvégzett elemzések számára.

Részletes észrevételek

A Szerző a dolgozat bevezetőjében utal arra, hogy a „kulturális örökség tanulmányok” mintegy öt évtizedes fejlődés nyomán, különböző intézményesülési formák (tanszékek, kutatóintézetek, hivatalok, sőt minisztériumok létrejötte) valamint a témában megjelent publikációk látványosan növekvő száma alapján immár önálló tudományként határozható meg. Másutt utal a fogalom bolyhos (*fuzzy*) és időben folyamatosan változó jellegére, elméleti-módszertani sokszínűségére, a mindennapi gyakorlatban gyökerező (örökségvédelem) alkalmazott jellegére, s a kulturális örökséget „tudományos ambíciókat tápláló” tudáshalmaznak nevezi. Ennek nyomán kérdésként merült fel az opponensben, hogy valóban egységes tudományként fogható-e fel a „kulturális örökség tanulmányok”. Ha igen, akkor kérem fejtse ki válaszában, hogy mi ennek a tudománynak a pontos helye a tudományok rendszerében, és milyen a viszonya (elméleti, módszertani szempontból) más

tudományterületekkel. Végső soron hogyan helyezhető el például a hazai akadémiai rendszerben?

A dolgozat első nagy fejezete a téma pozicionálását adja, bemutatva a történettudomány és a kulturális örökség viszonyát. A Szerző arra a következtetésre jut, hogy a kulturális örökség fogalmi fejlődését a történészek nem hagyhatják figyelmen kívül, annak vizsgálata a történészek részéről (is) indokolt, s egyedi módszertani megközelítést kíván. A történészek kulturális örökséggel szembeni hűvös tartózkodását számos okkal látja összefüggésbe hozhatónak (pl. túlságosan kortárs, eltérő a fogalomrendszere stb.), s pályatársainak figyelmeztetésként leszögezi „ha a történettudomány nem jelenti be határozottan igényét a korábban marginális területei felé, akkor idővel akár abba a helyzetbe is kerülhet, hogy már nem ezek az ágak lesznek marginálisak, hanem – a társadalom szempontjából – saját maga” (30.o.). Ebben a fejezetben a történettudomány és a kulturális örökség viszonyrendszerének tisztázása érdekében összehasonlítást végez három szempont szerint. (1) milyen a két tudományterület (ill. ahogy ő nevezi „tudásforma” 14.o.) időfelfogása, (2) mennyiben tér el ideológiai tartalmuk, ill. (3) mi a történész szerepe a két vizsgált területen belül. Geográfusként ugyanakkor hiányolom, hogy nem tér ki a két tudományterület térfelfogásában jelentkező különbségekre és hasonlóságokra. A dolgozatban rendre operál térkategóriákkal, mint globális-lokális, centrum-periféria (Nyugat-Dél), kultúrtáj stb. s a földrajzi lépték szerepe is előkerül az esettanulmányoknál, ugyanakkor a térbeliség, mint keret sajnálatosan elsikkad a modellbe rendezés szempontjai között, ill. beolvad az elméleti/ideológiai tartalmak sorába.

A második fejezetben a városi örökségvédelem elméletének, fogalom- és eszköztárának fejlődése, a történeti városi táj fogalmának kialakulása kerül bemutatásra nemzetközi szervezetek normaadó dokumentumai alapján. A fogalomtörténeti megközelítés igen hasznos, hiszen a történeti városi táj fogalmának genezisének keresztül megismerhetjük a városi örökség védelméről szóló diskurzus fejlődését, hogy miért volt szükség a fogalom kidolgozására a 2000-es évek elején, az hogyan illeszkedik a városi örökségvédelem több évtizedes történetébe, valamint betölti-e szerepét, vagyis megfelel-e azoknak az elméleti, szakmai (pl. építészet, műemlékvédelem) és társadalmi elvárásoknak, amely kialakulásához vezettek. A történeti városi táj fogalomtörténeti elemzése során a Szerző először bemutatja a fogalom kialakulása szempontjából jelentős eseményeket és személyeket, ezt követően vizsgálja a városi táj fogalmának kialakulását, a fogalom hétköznapi, örökségi és tudományos alkalmazásai közötti különbségeket, s kijelöli a téma szélesebb társadalomtörténeti kontextusát. Megállapítja, hogy a kulturális örökség védelmének történetét egyszerre jellemzi a statikus műemlékvédelemtől a dinamikus prezentista megközelítés felé való elmozdulás és a jövőbeni veszteségtől való félelem.

A fogalomtörténeti elemzés forrásbázisát a városi örökségvédelem legjelentősebb nemzetközi dokumentumai adják, amelyek normát határoztak meg a városi örökség védelmére vonatkozóan, egyúttal betekintést nyújtanak abba a nemzetközi jogi diskurzusba,

amelyben a történeti városi táj fogalma született. A fogalom megszületéséhez vezető út feltárásához a Szerző negyvenkét dokumentumból álló forrásgyűjteményt használ, köztük nemzetközi szervezetek (pl. UNESCO, Európa Tanács, ICOMOS) egyezményeit, ajánlásait, nyilatkozatait, kartáit és más releváns dokumentumait, melyek segítségével megérthetjük nemcsak a történeti városi táj, mint fogalom és paradigma 2005-ös megszületésének körülményeit, de betekintést nyerünk a városi örökségvédelem elméleti és módszertani fejlődésébe is.

Ugyanakkor sajnos nem kapunk útmutatást arra vonatkozóan, hogy a negyvenkét felhasznált dokumentum kiválasztása hogyan zajlott. Miért pont ennyi került kiválasztásra? Miért nem több vagy kevesebb? Kérdésként merülhet fel az is, hogy mennyire volt önkényes a negyvenkét dokumentum kiválasztása. Vélhetően megfelelő kiindulási alapot jelentettek a téma kutatásához, de nem tudjuk meg a dolgozatból, hogy milyen egyéb dokumentumok léteznek még, amelyek befolyással bírhattak a városi örökségvédelem elméleti fejlődésére. Zavarónak tartom azt is, hogy a szövegben 42 dokumentumot nevesít a szerző (45. oldal), majd a következő két oldalon található táblázatokban már 43 szerepel, amihez az 53. oldalon már szövegszerűen is ragaszkodik. Az sem világos, hogy a nemzetközi forrásdokumentumok közé hogyan kerülhetett egy holland nemzeti dokumentum, a Belvedere Memorandum. Elismerem, hogy fontos bepillantást nyújthat a kultúrtörténet és a területfejlesztés összefonódásának, és ezen keresztül a történeti városi táj későbbi megfogalmazásának diskurzusához, de épp várostervezési, területfejlesztési szempontból Hollandia annyira kivételnek számít Európában, hogy nehéz a holland példa alapján az egész kontinensre (sőt világra) általánosítható következtetéseket levonni. Ez még akkor is igaz, ha a Belvedere Memorandumot „gyakran hivatkozzák”. Kérdésként vetem fel: más országokban nem születtek hasonlóan releváns dokumentumok? Tudunk róluk? S ha igen, akkor miért nem lehetett volna ezekkel is foglalkozni?

A harmadik fejezet a történeti városi táj első hivatalos megfogalmazását adó 2005-ös Bécsi Memorandum kialakulásának körülményeit és ezen belül a bécsi örökségvédelmi gyakorlat, várostervezők és helyi politikusok szerepét vizsgálja, esettanulmányi jelleggel. Valóban Bécs sajátos, de csöppet sem egyedi példája az örökségvédelem és a magas házakban és funkcionalitásban gondolkodó városfejlesztési növekedési koalíciók összeütközésének. A Szerző jól dokumentálja a világörökségi helyszínért viszonylag későn csatába induló, ugyanakkor politikailag stabil és polgárbarát kormányzással rendelkező Bécs dilemmáit a 2000-es évek elején: megőrizni vagy fejleszteni. Ebben az időszakban – részben a turizmus globalizálódása nyomán – érezhetően megnőtt a kulturális örökség, s benne az óváros szerepe. Ezt a szerepet a bécsi óváros világörökségi listára emelésével 2001-ben az UNESCO is elismeri. Ugyanakkor versenyképessége megőrzése érdekében a globális szereplők vonzása szempontjából oly fontos fejlesztésekről (pályaudvarok korszerűsítése, irodaházak, üzletközpontok építése stb.) sem mondhat le a város, ami a *Wien-Mitte* projekt kapcsán nyílt konfliktusba fordul. Végül a *Wien-Mitte* projekt körüli konfliktus sikeres megoldásával Bécs

nemcsak óvárosának világörökségi státuszát sikerült megőriznie, de a városi örökség territorializációja általános problémájának kezeléséhez is hozzájárult saját példájával.

A Szerző több helyütt ír a világörökségesítés topográfiai kötöttségeiből (magterület, pufferezóna) fakadó konfliktusokról, ellentmondásokról, ugyanakkor nem fejt ki saját véleményét azzal kapcsolatban, hogy mi lett volna az üdvözítő eljárás. Kétségtelen, hogy a (városi) világörökségi helyszínek körüli pufferezónák igen gyakran indokolatlanul nagy területet ölelnek fel, útját állva komolyabb fejlesztéseknek, ugyanakkor az egyik kortárs hazai városfejlesztési elképzelés (a budapesti világörökségi helyszín szomszédságában, a Csepel-sziget csúcsára tervezett olimpiai helyszín, majd toronyház) épp arra világít rá, hogy a vizuális integritás városrendező elve csöppet sem elhanyagolható, ha már a térképen meghúzott határokhoz az üzleti és politikai élet egyes szereplői kevésbé kívánnak igazodni.

A Szerző a dolgozat második nagy egységében a történeti városi táj vizsgálata kapcsán megismert világörökségi diskurzust, ill. annak közép-európai, ezen belül főleg magyar helyszíneknél való alkalmazását vizsgálja. Célja a különböző identitáskonstrukciós szintek közötti különbségek meghatározása és értelmezése. Ennek során a negyedik fejezetben a helyi örökség fogalmát Hollókő kapcsán határozza meg, amelyet első hazai világörökségként említ. Mint köztudott Hollókő a Budai várnegyeddel és az azt övező Duna-parttal együtt került fel 1987-ben az UNESCO világörökségi listájára, tehát holtversenyben első. Ugyanakkor itt érezhető egy törés is a dolgozat ívében. A disszertáció első felének fő sodorvonala (a történeti városi táj fogalomrendszerének kialakulása) talán indokolta volna, hogy a nógrádi aprófalú helyett épp egy történelmi városrész (pl. akár Budapest) legyen a vizsgálat tárgya.

Ezzel együtt a világörökségi besorolás hatása a helyi közösség öntudatának és mindennapi kapcsolatrendszerének átalakulására a negyedik fejezetben jól dokumentált. A hollókői világörökség történetének elemzése kapcsán elvégzett korszakolás egybe esik az első fejezetben a kulturálisörökség-védelem fejlődése kapcsán megismert lehatárolással, ami egyenes ívet mutat a helyi folklórt kutató néprajztudóstól az örökségvédelmi szakemberig. A fejezet végén tett megállapítást, miszerint Hollókő (H), Vlkolínec (SK) és Holašovice (CZ) példája alapján a népi hagyomány és annak reprezentációja a közép-európai poszt-szocialista országokban nagyobb megbecsülést élvezne, mint másutt Európában, erősen kétlem. A mintavétel oly kicsiny és az egyes országok világörökségi felterjesztési stratégiája olyan mértékben eltérő, hogy ezt nem lehet egyértelműen megállapítani.

A dolgozat ötödik fejezete a világörökségesítés folyamatát vizsgálja regionális és nemzeti szinten a visegrádi országok példáján. Ezek az országok az UNESCO és az EU intézményein keresztül vették át a kulturális örökség fogalmát, az örökségvédelem intézményrendszerét, s annak létrejöttét nem társadalmi és mentalitásbeli fejlődések kényszerítették ki. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy országonként vajon ugyanaz-e a jelentése és jelentősége. A Szerző a visegrádi országok világörökségi önreprezentációját hasonlítja össze, adatokkal gazdagon alátámasztva, s mindezek alapján a kortárs nemzetépítési stratégiákra igyekszik

következtetni. Bár az ezredfordulót követően az érintett országokból alig került fel új helyszín a világörökségi listára, a várományosi listák, valamint a felterjesztési narratívák alapján következtetni lehet az egyes országok önreprezentációjában bekövetkezett változásokra. Helyesen állapítja meg, hogy a vizsgált poszt-szocialista országokat hosszú és konfliktusokkal terhelt nemzetépítés terhelte, ezért a kortárs világörökségi reprezentáció jelentős mértékben a klasszikus nemzetépítés során kidolgozott modelleket követi. A hatodik és hetedik fejezet pedig már éppen arra szolgáltat bizonyosságot, hogy a nemzeti komponens leginkább a magyar világörökségi helyszínek narratívájában bizonyult dominánsnak.

Összességében Sonkoly Gábor doktori művét hiteles adatokon alapuló, számos önálló tudományos eredményt felsorakoztató munkának tartom, amelyben a kulturális örökség hazai és nemzetközi értelmezésének, a történettudományhoz fűződő kapcsolatának, valamint a nemzeti és helyi identitás kialakításában betöltött szerepének számos új összefüggéseit tárja fel. A doktori műhöz csatolt téziszfüzet tartalmát elfogadom, mivel azonban téziseit nem rendezte pontokba, így – a Doktori Szabályzat előírásai ellenére – nem tudok tételesen nyilatkozni azok elfogadásáról. Mindezek ellenére a benyújtott doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom, a vita lefolytatását támogatom.

Budapest, 2017. május 5.

Kovács Zoltán

az MTA levelező tagja

kutatóprofesszor, egyetemi tanár